

Hobe beharrezko kritika Euskaltzaindiari¹

Mikel HERNANDEZ ABAITUA

Gauza jakina da Euskaltzaindiak lan asko eta ondo egiten duela euskara batua finkatzeko ahaleginean. Ez da zeregin erraza. Euskararen erabiltzaileak gara gaizki ari garenak Euskaltzaindiaren erabakiak hain erraz onartzeagatik. Gure akademiaren lana beti izan da "gomendioak" ematea, etengabe aitortu izan duen legez, eta gomendioak ez dira begiak itxita eta eztabaidatu gabe onartzeko modukoak beti. Agian nahastuta gaude Euskaltzaindiak gomendioei "arau" hitza aplikatu dielako azkenean bere fitxa-karpeta handietan, baina ez da Euskaltzaindiaren errua guk haren gomendioak dogma bihurtzea.

Azken urteotan Euskaltzaindiaren kontra entzun edo irakurri ditudan kritika gehienak pribatuak izan dira (Ibon Sarasolaren *Euskara batuaren ajeak* liburuaren ondorengo aldi behintzat). Are gehiago esango nuke: azken bolada honetan asko hazi dira pribatuki entzun ditudan Euskaltzaindiaren kontrako iruzkinak, baina inor gutxi ausartzen da publikoki esaten. Mundu honetan inor ez da perfektua eta Euskaltzaindiak gauza gehienak oso ondo egin arren, "gehiegizko perfektioan" erortzen ari delako sentazioa dute askok. Sobera usu perfektioa bide onenaren etsaia da eta anitz jende biziki nekatuta dago gure hizkuntz akademiaren gehiegizko zuzentze etengabeaz, batzuetan beharrezkoa den arren. Idazle, irakasle eta ikasle artean mugitzen naizenez, badakit Euskaltzaindiak bere fitxetan arau berriak

[1] Artikulu hau Volgako Batelariak aldizkari digitalean argitaratu zen lehenengo: <http://eibar.org/blogak/volga/archive/2008/10/10/hobe-beharrezko-kr-itika-euskal-stzaindiari>

ateratzen dituenean gero eta jende gehiago galtzen ari dela haiek irakurtzeko gogoia eta pazientzia, asko eta asko absurdoak iruditzen zaizkielako (eta direlako). Adibidez, Euskaltzaindiak “-(e)netz” aditzatziki indargarria hobesten du Hegoaldeko euskara batuan oso zabaldua dagoen “-(e)nentz” formaren kaltean (*Euskaltzaindiaren arauak*, 1111-1112 or.), biak zuzenak izan arren. Euskaltzaindiak berak gogorarazten digunez, bi formak dira nahiko berriak gure literatura idatzian (honek ez du esan nahi, jakina, ahozko tradizioan ere berriak direnik, zeren-eta hamaika aldiz gertatu baita ohitura faltagatik betidanik esan izan diren esamoldeak oso berandu arte ez pasatzea hizkuntza idatzira), lehenengo XIX. mendekoa, eta bigarrena XX.ekoa. Ez da “-(e)nez” gomendatzen, tradizio luzeagoa ukan arren, sor dezakeen anbigutasunagatik. Alabaina, forma batzuk hizkuntza idatzian berriak izan arren (baina ez hain berriak agian ahozko usadioan), tradizio labur baina sendoa lortzen dutenean (eta euskara batuan gainera) ezin dira hain erraz arbuatu. Irakasle eta ikasle artean Euskaltzaindiaren horrelako “gomendioak” azaltzen edo gogoratzen ditudanean askok ez dizkirate sinesten, eta beste asko biziki harritzen dira. Eztabaidagarria izan daiteke “-(e)nentz” delakoa aldaririk onena den ala ez, baina okerra ere ez da, eta hain demokratikoki eta hain sendo eta azkar nagusitu bazen pisu soziolinguistikoki handiena duten lurraldeetan, burugabea da gaitzestea, kontuan hartuta, gainera, zein maiz onartzen dituen Euskaltzaindiak forma bikiak. Hitz edo esamolde bat bost mendean zehar erabilia ager daiteke euskara idatzian, baina mende bakar batean, XX. ean adibidez, hamaika aldiz gehiago erabilia egon daiteke onartzen ez den beste bat. Gainera, XX. mendea da euskararen aldeko mende dinamikoena eta literatura gehien sortu duena orain arte. Maiztasunak eta diakroniak erlatibizatu egin behar lirateke, eta pisu soziolinguistikoari, estetikoari eta afektiboari garrantzi handiagoa eman. Horregatik “-(e)netz” eta “-(e)nentz” formen artean ez zait beharrezkoa iruditzen aukeratu behar izatea, “-t(z)eko” eta “-t(z)ekotz” bikotearekin bezala [-(e)lako/-(e)lakotz, bezala/legez, erran/esan...].

Har dezagun, esaterako, “erakusle + guzti” hitz bikotearen araua (*Euskaltzaindiaren arauak*, 15 or.). Egia da “testu zahar guztietan” (*Euskaltzaindiak berak dio*) ordena hori agertzen dela. Egia da kontrako ordena ez dela XVIII. mendea arte agertzen Hegoaldeko literaturan (Ubillosen testu batean orain dela berrehun urte baino

gehiago hala ere!), baina zelako kasualitatea, XVIII. mende arteko Iparraldeko literatura ez da ikaragarri oparoa preseski, eta Hegoaldekoa oso urria. Gainera, kasu honetan erdialdeko euskalkiaz (edo erdiko euskaraz, apur bat orokorrago esanda) bakarrik hitz egin behar genuke. Alabaina, XIX. eta XX. mendeetan zehar, tradizio sendoa eta naturala bihurtu baldin bada, Hegoaldean bakarrik gertatu arren, ez dut uste hain tradizio kaskarra eta laburra denik, batez ere tradizio hori euskara batuan bertan oso finkatuta egotera iritsi zelako. Hegoaldean literatura ugari izan bagenu XVIII. mendea baino lehen, agian askoz tradizio luzeagoa izango genukeen berba askoren kasuan. Eta gainera, ez al da arazoaren gakoa izango (euskara batuko "gako/kako" bikoteari buruzko iruzkina beste baterako utziko dugu), hipotesi hutsa bada ere, "hau guztiau" esamoldea (Euskaltzaindiak halaber onartua) dela zaharrena eta erreduantzia gaitzesteagatik (hala nola ekonomia linguistikoagatik) euskalki batzuetan ezkerreko erakuslea galdu zela eta beste batzuetan eskuinekoa? Ez ditzagun ahantz arkaitotasun kontuetan bizkaierak sarritan ematen dizkigun argibideak. Hortaz, azkenean, kasu zehatz honetan Euskaltzaindiak mendebaleko tradizioa onartzen du, ipar ekialdeko tradizioa onartzen du, baina ez erdialdekoa, soziolinguistikoki garrantzi handi-handia duena (eta hiriburu euskaldunena daukana gainera), eta dena "batasunaren izenean". Bada, batasunaren izenean hiru forma horietatik bi onartzen baditu, eta bakar batekin konformatzen ez denez, ez da ulertzen zergatik ez duen onartzen hirugarrena ere. Gainera, idaz-leontzat, estetikoki eta eufonikoki, erdialdekoa da onena esaldi askoren musikaltasunerako, erreduantziarik batere ez duen bakarra delako (ez du ezta deklinabide atzizkia ere errepikatzen).

Horrelako erabakiak hartzea jendea mareatzea da (ezen ez zorabiaraztea), gurea bezalako hizkuntza batean sobratzen ez zaizkigun energiak alferrik xahutzea, eta tankera honetako ebazpen asko egoteak euskaraz idazten jarraitzeko gogoia kentzen dio jende askori, hizkuntzalari batzuen gozamenerako adar jotze hutsa dirudielako.

Ziur aski inkesta bat egingo bagenu, harrituta geldituko ginatke emaitzekin, argi ikusiko baikenuke EGAKo zuzentzaileen edo ikastetxeetako irakasleen artean Euskaltzaindiak azken hamar urteotan hartutako erabaki asko zein gutxi hartzen diren aintzat ikasleek egingdako idazlanak zuzentzeko orduan. Zorionez, zuzentzaile askok zen-

tzu komun handia dute. Bejondeiela benetan, disidentzia hori oso osasungarria baita, askotan inkontzientea den arren.

Disidentziaren bidea justifikatuko lukeen adibide asko ditugu lexikoaren alorrean ere. Oso ongi ulertzen dugu zer zaila den akademia batek denbora gutxian hainbeste arau erabaki behar izatea, baina zin degizuet inork ez nauela nire ipuin edo eleberri batean "tiradera" hitza erabiltzera behartuko, zuberotar bat nik "kaxoi" erabiltzera inoiz behartuko ez nukeen bezala. Ez Euskaltzaindiak ezta argitaletxeetako zuzentzaileek ere. Nire azken eleberrian "kaxoi" idatzi eta zuzentzaileak "tiradera" jarri zidanean, asper-asper eginda, "kaxoi" jarri nuen eta horrela argitaratu zen. Ahozko euskararen duen pisu soziolinguistikoa eta ezagutzen zaion tradizio idatzia (Mitxelena-ren *Orotariko Euskal Hiztegia* bertan ere) aski dira ez gaitzesteko. Oso kontuz ibili behar genuke diakronia luzea maiztasun urriarekin konbinatzen denean eta diakronia laburra maiztasun handiarekin txintxostatzen denean. Ez dut uste aurreko mende guztiei XX. mendeari baino garrantzi handiagoa eman behar zaienik betiere, ezta tradizio idatziari ere ahozko tradizio garaikideagoaren kaltean, batez ere historian zehar hain anormala izan den gure hizkuntza ikaragarri dialektalaren egoera soziologikoa kontuan hartuz gero eta gure literatura gehiena urte askoan zehar urria eta kaskarra izan dela gogoratzen badugu. Hizkuntza handien prozedurak ez du nahitaez egokiena izan behar guretzat.

Orain dela gutxi Euskaltzaindiak lan neketsu eta baliotsu bat argitaratu du: *Literatura terminoen hiztegia*. Hiztegi horretan berba egiten ari garen gaia ilustratzeko zenbait adibide daude: "narratzaile" hitza esaterako. Obra handi horretan esku hartu duten autore gehienek -agian guztiek- oso sarri erabili eta idatzi dute urte askotan zehar hitz hori beren artikulu eta liburuetan, baina obra mardul horretan "kontalari" hitza hobesten da, nahiz eta, behar bada, liburu horretako zenbait literatura ikertzailek "narratzaile" hitza gehiago gustatu. Arrazoi garbi dagoela dirudi: Euskaltzaindiaren Hiztegi Batuan ez da hitz hori onartzen, ezta "narratu" aditza ere. "Narrazio" berba *Literatura terminoen hiztegia* agertzen da (eta paradoxalagoa gertatzen dena, "narratorio", "narratiba", "narratologia" ere bai) baina ez Euskaltzaindiaren *Hiztegi batuan*. Nazioarteko narratologian, gurea inguratzen duten hizkuntzetan eta gaur egun munduan pisu handiena duen hizkuntzan, hots, gatzelanian, frantsesean eta ingelesean, zeharo

normalduta baldin badago berba bat (*narrar, narrer, narrate* adibidez), ez dut uste eragozpen handirik izan behar dugunik hitz hori gurean onartzeko, munduko hizkuntza guztietan erabiltzen ez bada ere. Joan Corominesen hiztegi etimologikoan irakur daitekeenez, 1438tik aurrera erabiltzen da gaztelaniaz *narrar* eta latinezko *narrare*-tik dator, eta guk hitz horren tradizio luzea ez dugulako, erabiltzeko eskubiderik ez dugula pentsatu nahi dute batzuek, baina gorago esandako arrazoei eskubide osoa ematen digutelakoan nago. Corominesen hiztegi etimologiko horretan bertan *contar* gaztelaniaz 1140tik aurrera erabiltzen dela eta latinezko *computare*-tik datorrela irakur daiteke, eta *calcular* esanahia duen arren "la acepción 'narrar, relatar', propiamente 'hacer un recuento', es tan vieja en castellano como la otra"-beraz, garbi dago etimologikoki ere "narratu" (gertakizunak) egokia goa dela literatura terminologiarako "kontatu" (kopuruak) baino-. Gurean, ordea, oso tradizio ezberdina dute bi hitzek, baina, hala ere, artikulua honetan zehar esandako arrazoi guztiengatik ezin dira "narratu" eta "narratzaile" hitzak hain erraz baztertu, eta are gutxiago literatura-terminologian edo hizkuntza zientifikoan. Benetan absurdoa da kontrakoa egitea. Guretzat soziolinguistikoki garrantzitsuenak diren hizkuntzetan *contar / narrar / contador / narrador, raconter / narrer / raconteur / narrateur / eta tell / narrate / storyteller / narrator* onartzen badira, ez dugu inolako arazorik izan behar *kontatu / narratu / kontalari / narratzaile* onartzeko, -eta ez esan "narratore" nahiago duzuenik nik neuk neure liburu batean erabili nuen arren (edo "narradore"), zeren eta orduan "kontalari" delakoa baino hoberik ere aurkituko baikenuke agian-. Egia da beste hizkuntza batzuek termino "autoktonoagoak" hartu dituztela horretarako, baina ez dut uste, esaterako, alemana guretzat adibide ona denik, non bizi garen eta nolako hizkuntza txikia den euskara kontuan hartuta (azken bolada honetan hizkuntza aleman indartsuaren ereduaren itzala handiegia delako inpresioa dut, hizkuntza erromaniko artean eta nazioarteko hizkuntza nagusia bihurtu den ingelesaren presioaren pean bizi den gure hizkuntza txiki eta ahularentzat). Alde horretatik ezin gara ingelesa baino harroagoak izan. Ingelesa munduko hizkuntza indartsuena izan arren, alemana bainoago, eta germaniar taldekoa bada ere, ez da bide horretatik joan. Guk are arrazoi gutxiago ditugu bide hori hartzeko. Euskaltzain batzuk kontaktua galtzen ari dira gure errealitatearekin.

Ez da ahaztu behar artikuluaeren hasieran esan duguna, Euskaltzaindiak "gomendioak" ematen dituela alegia, gero "arau" deitzen badie ere (ongi pentsatzen bada benetako kontraesana ez dena) eta *Hiztegi Batuan* "erabili" inperatibo asko agertzen diren arren. Beraz, gomendioak ez onartzeko eskubide osoa dugu (eta aginduak balira berdin), literaturan batez ere, eta nire inpresioa da idazleok esanekoegiak izaten ari garela azken bolada honetan, neu lehenengoa. Hala ere, badira adibide ausartak. Bernardo Atxagak, esaterako, behin baino gehiagotan izan du euskara batu ofiziala ez erabiltzeko adorea, eta ez liburuen barruan bakarrik, askoz ikusgarriagoak diren izenburuetan ere bai (*Bi anai*, *Soinujolearen semea*). Atxagak apropos ez zituen bete *Obabakoak* liburuan orduko euskara batuaren arau anitz (oker ez banago Atxagari berari irakurri edo entzun nion, artikulua edo hitzaldiren batean, Mitxelenari galdetu ziola aukeratutako bidea zer iruditzen zitzaion, eta berau ados agertu zela). Agian erabaki horri ere zor dio euskaldunen artean hasieratik lortu zuen arrakasta. Orain Bernardo Atxaga euskaltzain osoa da, eta ekarpen balioitsuak egin ditzake alor honetan.

Oposiziorik gabeko gobernu oso erraz desbideratzen den bezala, euskara-erabiltzaileen kritikarik ezak ez dio onik egiten Euskaltzaindiari. Une honetantxe inoiz baino arrisku handiagoa ikusten diot Euskaltzaindiari erabaki okerrak hartzeko, perfektuegia izan nahi izateagatik. Linguistikoki perfektuena dena ez da beti pragmatikoki eta soziolinguistikoki onena. Euskaltzaindiak onartu egiten die gure arbasoei mailegu asko hartu izana, "kabitu" adibidez (*Euskaltzaindiaren arauak*, 718. or.), eta ez digu guri eskubide berbera eman nahi beste batzuk hartzeko, tradizio handirik gabeko "ranking" eta "royalty" bezalakoak arazorik gabe onartzen dituen bitartean. Biziki absurdoa da. Hobe beharrez egindako kritikak behar ditu Euskaltzaindiak, zentzu nezko disidentzia handiagoa, eta gomendatutako gauza batzuk soziolinguistikoki gaitzetsi direla konturatu behar luke, eta onartu, nahiz eta *Berrria* bezalako egunkari saiatuek eta argialetxeetako zuzentzaile finek (hauek ez dute desobeditzerik profesional onak izan nahi badute, noski) egoera errealaren ikuspena lausotzen duten.

Nik, zalantzarik gabe, "kaxoi" eta "narratzaile" erabiltzen jarraituko dut ene narrazioetan, "tiradera" eta "kontalari" ere konnotazio arrazoiengatik zenbait kasutan erabiltzeari uko egingo ez diodan arren (idazki hau sinonimo-murrizketaren kontrako artikulua eta konnota-

zio-balioen aldarrikapena ere den neurrian), eta gauza bera egingo dut beste esamolde eta ele askorekin ere taxuzko tradizioa baldin badute (baina tradizio handirik gabeko hitzak ere onetsi behar dira usu, gure akademiak batzuetan egin izan duen bezala), nahiz eta Euskaltzaindiak ez onartu. 1979ko abenduan argitaratu genuen *Susa* aldizkariaren lehen zenbakian Pablo Sastrek, *Erb*i ezizenez sinatutako artikulua batean, inoiz argitaratu ez zen nire idazki bateko esaldi bat aipatu zuen: "Orain arte Euskaltzaindiaren atzetik ibili bagara, hemen-dik aurrera haren aurretik, literatur lanetan behintzat". Hiperboliko samarra bada ere, ez da guztiz okerra. Eta ez da okerra bi arrazoi nagusirengatik. Bat: XX. mendea aurreko guztiak baino garrantzitsua goa da kopuruz, eta ez kalitate txarrekoa maiz. Gainera, euskara batuaren testu-tradizioa duen bakarra da, Euskaltzaindiak gauza asko erabaki baino lehen euskaldun herri alfabetatuak urgentziazko euskara batu bat asmatu behar izan zuelako. Maiztasun ikerketa berriak egin behar lirateke XX. mendeko produkzio osoa aintzat harturik, eta hor ez sartu bakarrik literatura, baita aldizkari eta egunkariak ere, hobeto ikusteko praxi orokorrean nolabait demokratikoki nagusitutako formak zeintzuk izan ziren (baina ez da maiztasunekin eta zenbakiekin obsesionatu behar). Hor ikusiko balitz "-(e)nentz" bezalakoak oso zabalduta daudela, aurreko mendeetako maiztasunen kontra badaude ere, onartu behar lirateke, baldin eta linguistikoki zeharo okerrak ez badira, eta batzuk onetsi besteak ukatu gabe, Euskaltzaindiak kasu askotan egin duen bezala. Alde horretatik, Euskal Herriko Unibertsitatean internet bidez euskaltzain batzuek abiarazi duten *Ereduzko prosa gaur* proiektuak esperantza ilusionagarria sortzen du, nahiz eta oraingoz corpusa txikiegia eta mugatuegia izan; gainera, ez dago garbi, paradoxala gerta litekeen arren, horrelako proiektuek Euskaltzaindian benetako eragina izango duten ala ez, euskaltzain batzuek unibertsitatetik proposatutakoa akademiaren barruan minoritarioa izan daitekeen neurrian. Bi: ortografia erraztu behar da ahal izanez gero. Hizkuntza idatziaren batasuna hain berandu egiteak alde txar asko baditu ere, ez ukatu alde onak, hau da, ortografia errazago eta zentzuzkoago bat hautatzeko aukera (zenbait hizkuntza handitan oso zaila dena, azken urteotan frantsesari buruz proposatutakoekin gertatutakoak erakusten duen legez). Gogora dezagun berriz ere oso herri txikia garela, gure egoera eta historia ez direla normalak izan, eta beste hizkuntza handiago batzuekin lehiatu behar dugula. Irabaz diezaiegun zenbait gauzatan, erraztasun ortografikoan besteak beste.

Adibidez, "aho" baldin bada onartutako hitza, onartu "ahozpez" ere, XX. mendeko euskara batuan nahiko zabaldua zegoena, ez "ahuspez" bakarrik (Koldo Mitxelenaren hiztegian aurki daitezkeen arrazoiak gorabehera).

Euskaltzaindiak ez du gora bakarrik begiratu behar, eliteari eta literatura zaharrari, behera ere bai, herri aldera, XX. mendeko euskara batuaren tradizio txiki demokratikoari, zeren eta oraingo euskaldun herri alfabetatuak proposamen multzo handi bat egin baitzion Euskaltzaindiari liburutetan, aldizkarietan eta egunkarietan, Euskaltzaindiak erabaki gabe zituen gauza askori dagokionez (idatzi beharra baitzegoen Euskaltzaindiari itxoin gabe ere) eta praxian zabaldutako proposamen horiek ez ziren inolaz ere okerrak askotan (XX. mendea baino lehenagoko maiztasun nagusien kontra joan arren), eta Euskaltzaindiak ez ditu maizegi kontuan hartu, zentzunezko jokaera ez dena.

Ez da beranduegi azken urteotako zenbait erabaki beste batzuekin osatzeko. Orain arte onartu ez eta XX. mendeko euskara batuaren tradizio "herrikoiak" zabaldu dituen forma asko onets daitezke, aurrekoak ukatu gabe, aukera bikien bidez. Euskaltzaindiak lan asko egiten ari da eta ondo, baina perfekzioa ezin zaio inori eskatu, are gutxiago hainbeste gauza hain denbora gutxian erabaki behar dituen erakunde bati. Euskararen erabiltzaileak gara gaizki ari garenak azken bolada honetan (nolako alde orain dela urte batzuetako eztabaida biziarekin) Euskaltzaindiak "gomendatutako" "arauak" hain otzan onartzeagatik. Euskaltzaindiak gure kritikak eta desadostasunak behar ditu.